

Pióropusznik strusi pod Zatorem

Lasy łęgowe należą u nas do najbardziej wyniszczonych zbiorowisk leśnych. Zanim zostały wycięte i zamienione na pola uprawne, łąki i pastwiska, występowały one wzdłuż wszystkich naszych większych rzek i potoków, zajmując zasobne, okresowo przez wody zalewane aluwia. Z namywanych przez wody osadów mineralnych i organicznych wytworzyły się pod drzewostanami łęgowymi żyzne mady, od wieków w pierwszej kolejności zajmowane pod uprawy. Nic dziwnego, że naturalne fragmenty łęgów nadrzecznych przetrwały do dnia dzisiejszego tylko gdzieś tam (M e d w e c k a - K o r n a s 1959). Z tych względów, jak również z uwagi na doniosłą ich rolę w biologicznej obudowie cieków wodnych, zasługują one na szczególną ochronę (F a b i j a n o w s k i 1954).

W ostatnim kilkudziesięcioleciu stała się ta sprawa szczególnie aktualna w związku z prowadzonymi na szeroką skalę pracami nad regulacją dolin rzek i potoków. Pogłębianie koryt i usuwanie zakoli rzecznych prowadzące do obniżenia poziomu wody gruntowej, wraz z innymi czynnikami takimi, jak np. intensywny wypas, wprowadzanie niewłaściwych, często obcych naszej flory gatunków drzew, odnawianie drzewostanów wyłącznie w sposób odrosłowy, w poważnym stopniu zagroziły ich istnieniu (F a b i j a n o w s k i 1954, Z a r z y c k i 1955, 1956, 1958).

Te interesujące drzewostany kryją w swym bogatym runie niejednokrotnie rzadkie i chronione rośliny. Należy do nich przede wszystkim pióropusznik strusi *Matteucia struthiopteris*, jedna z najpiękniejszych i najokazalszych paproci europejskich. Dla swych dekoracyjnych liści płonnych, tworzących potężne kielichy o wysokości do 1,5 m (P a w ł o w s k a 1949), a także dla oryginalnych przypominających pióra strusie liści zarodnikonośnych często bywa wykopywany ze stanowisk naturalnych i hodowany w parkach oraz ogrodach. Przyczyniło się to w znacznym stopniu obok głównego czynnika, tzn. zaniku lasów łęgowych, do wyniszczenia i tak już z natury rzadkich stanowisk tego gatunku i podyktowało potrzebę jego ochrony. Odnosi się to szczególnie do niżu, gdzie pióropusznik jest rzadkim, reliktowym elementem górskim. W górach i na pogórzach rośnie w olszynie karpackiej *Alnetum incanae*, uchodząc za gatunek regionalnie charakterystyczny dla tego zespołu (J a s i e w i c z

1965, Zarzycki 1963). Wraz z olszą szarą schodzi niekiedy wzdłuż rzek i potoków w kotliny podkarpackie.

W Kotlinie Raciborsko-Oświęcimskiej nadzwyczaj bogate stanowisko pióropusznika strusiego (około 1500 okazów) znajduje się nad Skawą w Zatorze (około 25 m n.p.m.). Rośnie on tutaj w lesie komunalnym, w kompleksie „Gaje”, w kilkudziesięcioletnim drzewostanie łęgowym, który w położonych niżej partiach terenu ma charakter olszyny karpackiej *Alnetum incanae* i łągu wierzbowo-topolowego *Saliceto-Populetum albae*, w wyżej zaś położonych zdaje się przechodzić w zbiorowiska łąkowe. Granice drzewostanu o powierzchni około 26 ha wyznaczają: od wschodu Skawa, od północy i zachodu jej dopływ Polówka, od południa zaś pola uprawne Zatora. Idąc brzegiem Skawy w kierunku południowym od lasu komunalnego, napotykamy pomiędzy jej korytem a starorzeczem dalsze liczne kępy tej paproci. Tutaj rośnie ona bądź w zaroślach olszy szarej, bądź też w miejscach odkrytych, porośniętych skąpą, spasaną roślinnością zielną. Poza wymienionymi naturalnymi miejscami występowania pióropusznika strusi spotkać możemy także na stanowiskach sztucznych w Zatorze, na przykład w ogródkach przydomowych, na cmentarzu itp. Został on tu niewątpliwie przyniesiony z nad Skawy. Żywotność pióropusznika kształtuje się w zależności od stopnia zniekształcenia naturalnych zbiorowisk łęgowych. Najbardziej dorodne, sięgające 1,6 m wysokości okazy rosną w lesie komunalnym.

Teren lasu, niegdyś często, dzisiaj tylko przy wysokich stanach wody zalewany, pocięty jest głównie w części zachodniej licznymi bruzdami, którymi toczyły swe wody Skawa i Polówka, zanim jeszcze wyżłobiły swoje obecne koryta. W owych bruzdach i nad brzegami meandrującej Polówki, osadzającej w okresie wylewów żyzne namuły, rośnie przeważająca większość kęp pióropusznika. Zasobne gleby o charakterze mąd brunatnych lekkich z dobrze wykształconym poziomem próchniczno-mineralnym, miąższości ponad 50 cm i pH około 6,5, wykazują w ciągu całego okresu wegetacyjnego znaczną wilgotność. Uwarunkowana jest ona płytkim poziomem wód gruntowych i trwającym prawie przez cały rok, a szczególnie w okresach wylewów, podsiąkaniem wody z Polówki. Żyzność siedlisk wpływa na bujny rozwój roślinności. Pod warstwą drzew, którą w miejscach najniższych tworzą zazwyczaj odroślowego pochodzenia olsza szara *Alnus incana*, topola czarna *Populus nigra*, wierzba krucha *Salix fragilis*, dąb szypułkowy *Quercus robur*, a w wyżej położonych także brzoza brodawkowata *Betula verrucosa*, rzadziej zaś grab *Carpinus betulus*, osi-

Kępa pióropusznika strusiego w Zatorze nad Skawą. Na drugim planie zarośla olszy szarej, w głębi drzewostan łęgowy

Fot. Z. Bednarz

ka *Populus tremula* i lipa drobnolistna *Tilia cordata*, krzewią się licznie kępowe wierzby: krucha *Salix fragilis*, purpurowa *S. purpurea*, dereń świdwa *Cornus sanguinea*, czeremcha *Padus avium*, bez czarny *Sambucus nigra* i inne, w warstwach zaś najniższych jeżyna popielica *Rubus caesius* i biało kwitnący kielisznik zaroślowy *Calystegia sepium*. Po krzewach i pniach drzew, często sięgając ich koron, wije się licznie chmiel *Humulus lupulus*. Warstwa drzew sięga średnio od ośmiu — w płatach z olszą szarą — do dwudziestu dwu metrów w miejscach, gdzie rosną kilkudziesięcioletnie dęby szypułkowe, brzozy brodawkowate i topole czarne. Spośród roślin zielnych poza pióropusznikiem strusim rosną: chroniony storczyk listera jajo-wata *Listera ovata*, szalwia lepka *Salvia glutinosa*, żywokost bulwiasty *Symphytum tuberosum*, czosnek niedźwiedzi *Allium ursinum*, świerząbek korzenny *Chaerophyllum aromaticum*, ziarnopłon wiosenny *Ficaria verna*, złoć żółta *Gagea lutea*, lepiężnik różowy *Petasites officinalis* i wiele innych. W miejscach wyżej położonych spotkać można: zawilec gajowy *Anemone nemorosa*, fiołek leśny *Viola silvatica*, perlówkę zwisłą *Melica nutans* i inne gatunki wskazujące na sukcesję łągów w kierun-

ku zbiorowisk o charakterze łąkowym. Rosnące gdzieś w tych warunkach okazy pióropusznika, przy panującej tu niskiej wilgotności gleby, nie osiągają już tak znacznej wysokości, a niekiedy nawet bywają przygłuszane przez inne rośliny zielne. Niską żywotność, szczególnie w miejscach odkrytych, wykazuje pióropusznik poza drzewostanem. Jego liście, wystawione podczas długotrwałych upałów na działalność promieni słonecznych, brunatnieją i obumierają. Mimo niekorzystnych warunków siedliskowych i wypasu przetrwały tu jednak liczne jego kępy (ryc. na s. 19) o powierzchni przekraczającej niekiedy 50 m².

Nagłe odsłonięcie dna lasu jest szczególnie szkodliwe dla tej paproci. W lesie komunalnym, w miejscu gdzie rosły najwspanialsze okazy pióropusznika, wycięto w związku z przeprowadzaniem linii elektrycznej pas lasu o szerokości około 20 m. Następnie co roku powtarzano ten zabieg, wycinając pędy odroślowe. Obecnie spotkać tam można jedynie pojedyncze, zmarniałe kępy pióropusznika.

Celem zapewnienia skutecznej ochrony drzewostanu i pióropusznika strusiego las komunalny oraz zarośla olszy szarej pomiędzy Skawą a jej starorzeczem należy otoczyć ochroną rezerwatową. W ten sposób może być zachowany jedyny nad dolną Skawą fragment naturalnych zespołów łąkowych, które wszędzie indziej doszczętnie już wycięto lub zamieniono na pola uprawne, łąki i pastwiska. Z chwilą utworzenia rezerwatu znajdą w nim równocześnie ostoję liczne gatunki pożytecznych ptaków chronionych, jak np. słowik szary, dziwonka¹, kos, strumieniówka², turkawka i inne. Bezleśnym okolicom Zatora przybyłby interesujący i chroniony obiekt przyrodniczy i krajo-brazowy o dużym znaczeniu naukowym i dydaktycznym.

SUMMARY

*The fern *Matteucia struthiopteris* near Zator*

In the Racibórz-Oświęcim Basin, by the side of the river Skawa, near the town of Zator, at an altitude of about 250 m above sea level, an unusually abundant locality of *Matteucia struthiopteris* was found to grow in *Alnetum incanae* and *Saliceto-Populetum albae* woods. This rare fern, which is legally protected as a species in Poland, occurs in that locality in about 1500 specimens. To safeguard it, the author proposes the establishment of a nature reserve there.

¹, ² Występowanie dziwonki i strumieniówki w lesie komunalnym stwierdził mgr Jacek Wasilewski z Katedry Psychologii i Etologii Zwierząt UJ.

PIŚMIENNICTWO

Fabijanowski J. 1954. *Biologiczna zabudowa rzek w związku z ich regulacją*. Ochr. Przyr. R. 22.

Jasiewicz A. 1965. *Rośliny naczyniowe Bieszczadów Zachodnich*. Monogr. Botan. vol. 20.

Medwecka-Kornaś A. 1959. *Zespoły leśne i zaroślowe*. Rozdział w: *Szata roślinna Polski*, pr. zbior. pod red. W. Szafera. Państw. Wydawn. Nauk. Warszawa.

Pawłowska S. 1949. *Nasze paprocie*. Chrońmy Przyr. ojcz. R. 5 nr 11/12.

Zarzycki K. 1955. *Zespoły żwirowiskowe i łęgowe jako podstawa biologicznej zabudowy dolin rzek i potoków górskich*. Chrońmy Przyr. ojcz. R. 11 zes. 5.

Zarzycki K. 1956. *Zarastanie żwirowisk Skawicy i Skawy*. *Fragm. flor. et geobot. Ann.* 2 p. 1.

Zarzycki K. 1958. *Ważniejsze zespoły łęgowe doliny górnej Wisły a poziom wód gruntowych*. *Acta Soc. Botan. Pol.* vol. 27 nr 3.

Zarzycki K. 1963. *Lasy Bieszczadów Zachodnich*, *Acta agrar. et silv. Ser. leśna* vol. 3.

JAN PANFIL

Rozmieszczenie, liczebność i ochrona niektórych ptaków na Pojezierzu Mazurskim

Wstęp

Niniejsza praca dotyczy rozmieszczenia, liczebności i ochrony niektórych ptaków na Pojezierzu Mazurskim. Obserwacją i inwentaryzacją zostały objęte tylko te gatunki ptaków chronionych, które do niedawna na tutejszym obszarze zaliczano do rzadkich. W grupie tej wykazano również kilka gatunków ptaków łownych, jak: jarząbek, cietrzew, gęś dzika i czapla siwa, nie podlegających gatunkowej ochronie. Dwa pierwsze gatunki omówiono z uwagi na ich rzadkość, co się zaś tyczy gęsi dzikiej i czapli siwej, to wymieniono je dlatego, że gatunki te mają swe łęgowiska w niektórych rezerwatach. Grupa tych ptaków była objęta kilkuletnią obserwacją w terenie. Poza tym niektóre informacje o ich liczebności uzyskano na podstawie szczegółowo opracowanych ankiet nadesłanych przez Nadleśnictwa i Gospodarstwa Rybackie. Ostatnio wymienione informacje zostały w wątpliwych przypadkach sprawdzone w terenie.